

CAPÍTOL I

«Vergina era [...]

D'alta beltà, ma sua beltà non cura.

[...]

Di natura, d'amor, de' cieli amici

Le negligenze sue sono artifici.»

Gerusalemme liberata, cant II, 14 i 18

A la segona meitat del segle passat va viure i prosperar a Nàpols un bon artista que es deia Gaetano Pisani. Era un geni de la música, però no gaudia de gaire popularitat. En totes les seves composicions hi havia quelcom de capritxós i fantàstic que no agradava als *dilettanti* de Nàpols. L'atreïen els temes poc familiars, en els quals introduïa tons i simfonies que produïen una mena de terror en els qui els escoltaven. Els noms de les seves peces bastaran probablement per a suggerir-ne la naturalesa. Entre els seus manuscrits trobo, per exemple, aquests títols: *La festa de les harpies*, *Les bruixes a Benevent*, *El descens d'Orfeu als inferns*, *Mal d'ull*, *Les Eumènides* i molts d'altres que evidencien una imaginació poderosa, que es delecta en la por i en l'element sobrenatural, però sovint suavitzada per una fantasia lleugera i delicada, amb passatges d'una gràcia i una bellesa exquisides. És cert que, en la selecció dels seus temes entre les faules antigues, Gaetano Pisani era molt més fidel que els seus contemporanis a l'origen remot i al geni primitiu de l'òpera italiana. Aquesta descendent, per bé que efeminada, de l'antiga unió entre el cant i el drama, quan, després d'un llarg període d'obscuritat i de destronament, va recuperar un ceptre afeblit però una porpra més llampant a la

vora de l'Arno d'Etrúria o al mig de les llacunes de Venècia, va trobar la seva inspiració primera en les fonts desconegudes i clàssiques dels mites pagans. *El descens d'Orfeu* de Pisani no és més que una repetició més atrevida, fosca i científica de *l'Eurídice* que Jacopo Peri va musicar per a les augustes núpcies d'Enric de Navarra i Maria de Mèdici.* Tanmateix, com he dit, l'estil del músic napolità no acabava de ser plaent a les orelles acostumades a les delicadeses eufoístiques de les més dolces melodies del moment, i els crítics aprofitaven les faltes i les extravagàncies fàcilment detectables, que de vegades semblaven deliberades, com una excusa per al seu rebuig. Per sort, altrament el pobre músic s'hauria mort de gana, no era tan sols un compositor, sinó que també era un intèrpret excel·lent, especialment tocant el violí, gràcies al qual es guanyava la vida dignament com a membre de l'orquestra del Gran Teatre de San Carlo. Això, que comportava necessàriament uns compromisos i una feina disciplinada, mantenia fins a cert punt a ratlla les seves excèntriques fantasies, si bé consta que no menys de cinc vegades havia perdut la seva plaça per haver desconcertat els *conoscenti* i haver provocat la confusió de tota l'orquestra amb variacions improvisades tan frenètiques i esgarrifoses que semblava que fossin les harpies o les bruixes que inspiraven les seves composicions les qui esgarrapaven el seu instrument. Tanmateix, la impossibilitat de trobar un altre intèrpret de la seva categoria (ens referim als seus moments més lúcids i tranquils) va obligar a readmetre'l, i ara, en general, se cenyia a l'àmbit precís dels adagios i els allegros previstos. El públic, conscient també de les dèries de Pisani, estava alerta a qual-

* Orfeu va ser l'heroi favorit de l'òpera antiga o drama líric. *L'Orfeu* d'Angelo Poliziano va ser portat a l'escena el 1475. *L'Orfeu* de Monteverdi va ser representat a Venècia el 1667 [*sic* a l'original; la data real és el 1607].

sevol desviació del text, i si en un moment determinat ell estava a punt de perdre el fil, cosa que es notava tant amb la vista com amb l'oïda per alguna ganya especial de la cara i una fioritura perillosa de l'arquet, un murmurí suau d'advertiment el retornava del seu Elisi o Tàrtar particular a les sòbries regions del seu faristol. Aleshores semblava que es despertés d'un somni; espantat, feia una ràpida mirada de disculpa al voltant i, amb un posat decaigut i humil, feia tornar el seu instrument rebel a les roderes conegudes de la monotonia impersonal. Però a casa es rescabava de la seva obligada feina ingrata. I allí, engrapant l'infeliç violí amb dits ferotges, li arrencava, sovint fins a punta de dia, compassos estranys i salvatges, que espantaven amb un temor supersticiós el pescador matiner de la riba de sota, que se senyava com si algun esperit o una sirena li hagués gemegat a cau d'orella amb una música que no era d'aquest món.

L'aspecte d'aquest home s'adeïa amb les característiques del seu art. Tenia uns trets nobles i regulars, però treballats i macilents, coronats de grenyes negres i descurades fetes un manyoc de rissos, i, als seus ulls grossos i enfusos, hi havia una mirada fixa, meditativa i somiadora. Els seus moviments eren curiosos, sobtats i abruptes, quan li venia aquell impuls, i quan rondava pels carrers o per la platja se'l sentia rient i parlant sol. Ara bé, era una ànima cànida, inofensiva, amable, capaç de compartir el seu crostó de pa amb el primer *lazzarone* estirat al sol que s'aturava a contemplar. Però era insociable per naturalesa. No tenia amics, no adulava els poderosos ni era de la broma com la majoria del ram de la música i la gent del sud. Semblava que només ell i el seu art fossin l'un per a l'altre: tots dos eren desuets, primitius, intemporals, irregulars. L'home era inseparable de la seva música; s'hi identificava. Sense ella no era res, una màquina i proud. Amb ella era un rei dels seus mons. Pobre home, amb poc

s'acontentava! En una ciutat fabril d'Anglaterra hi ha una làpida amb un epitafi que recorda un tal «Claudius Phillips, admirat de tots els qui el van conèixer pel seu absolut menyspreu de les riqueses i pel seu domini inimitable del violí». Lògica conjunció d'elogis oposats! Oh geni, tindràs el domini del violí en proporció al teu menyspreu de les riqueses!

El talent de Gaetano Pisani com a compositor s'havia manifestat principalment en la música per a aquest seu instrument favorit, inqüestionablement el més variat i majestuós de recursos i de possibilitats per a reproduir les passions. Com Shakespeare entre els poetes, és el de Cremona entre els instruments. Nogensmenys havia compost altres peces de més ambició i més aconseguides, i al capdamunt de totes, la seva òpera preciosa, no venuda, no publicada —impublicable i immarcescible—: *La sirena*. Aquesta gran obra havia estat el seu somni adolescent, la seva amant en l'edat adulta i, ja en la maduresa, «era tan seva com la seva joventut». Endebades havia intentat donar-li sortida. Fins i tot el mestre de capella Paisiello, tan afable i tan poc gelós, feia anar el cap suaument quan el músic l'afavoria amb una mostra d'una de les seves escenes més brillants. Però, Paisiello, encara que aquesta música sigui tan diferent de la que Durante et va ensenyar a emular, ja arribarà el moment propici (però paciència, Gaetano Pisani!, i conserva afinat el violí).

Per estrany que pugui semblar a les lectores, aquest personatge grotesc havia creat els lligams que el comú dels mortals considera el seu monopoli exclusiu: era casat i tenia una filla. Però el que és més estrany és que la seva dona era natural d'un país tan sobri, silenciós i poc donat a la fantasia com Anglaterra; era molt més jove que ell, rossa i gentil, amb una dolça cara anglesa; s'hi havia casat per amor i —no us ho creuríeu mai!— encara se l'estimava. Com s'hi va arribar a casar o com aquest home

tímid, antisocial i descontrolat va gosar declarar-se-li no ho sé: només ho puc explicar proposant-vos que feu un cop d'ull al vostre voltant i que de primer m'expliqueu a mi com han trobat parella la meitat de marits i mullers que coneixeu! De tota manera, pensant-hi bé, aquesta unió no era tan extraordinària, al capdavall. La noia era filla natural d'uns pares massa nobles per a encarregar-se'n o reclamar-la. Va ser enviada a Itàlia a aprendre l'art que li havia de servir per a guanyar-se la vida, perquè tenia gust i bona veu. Era una recollida i la tractaven malament. El pobre Pisani era el seu mestre, i la seva veu era l'única que ella havia sentit des del bressol que no l'escribassava ni se'n burlava. Bé, ¿no és natural que s'enamoressin? Natural o no, el fet és que es van casar. La jove muller estimava el marit i, jove i dolça com era, gairebé es podria dir que era ella l'encarregada de la protecció de tots dos. Quantes vegades la seva sol·lícita i ignorada mediació no el va salvar del descrèdit davant dels dèspotes de San Carlo i del conservatori! En quantes malalties d'aquell home de salut delicada no l'havia cuidat i estat per ell! Sovint, a les nits fosques, l'esperava al teatre amb el fanal per fer-li llum i el braç ofert perquè s'hi repengés. Si no hagués estat per ella, absort en les seves fantasies, qui sap si no hauria fet cap a mar darrere de *La sirena*! I després escoltava amb tanta paciència, potser amb tanta satisfacció i tot —perquè l'amor vertader i el bon gust no sempre van junts—, aquella explosió de melodies arrauxades i excèntriques! I aleshores, sense deixar de cantar-ne les alabances, el convenia perquè deixés aquella vetlla perjudicial i se n'anés a descansar i a dormir. Ja he dit que la música era una part d'ell mateix, i aquella noia gentil era una part del músic. De fet, quan ella seia al seu costat era quan el que hi pogués haver de tendre i de delicat en la seva dispersa fantasia tenia la seva melodia sense saber com. Sens dubte, la seva presència exercia una influència

sobre la música ordenant-la i amorosint-la, però ell, que mai no reflexionava sobre el què i el com de la seva inspiració, ni se n'adonava. Tot el que sabia era que se l'estimava i donava gràcies de tenir una dona com aquella. Es pensava que ja li ho deia almenys vint vegades al dia, però no ho feia mai perquè no era home de gaires paraules, ni tan sols amb ella. El seu llenguatge era la música com el d'ella el de les responsabilitats. Ell era més comunicatiu amb el seu bàrbiton, que és com el savi Mersennus ens ensenya a anomenar totes les varietats de la gran família de la viola. Certament, bàrbiton sona més bé que violí; deixem-ho doncs en bàrbiton. Hi parlava hores seguides, el lloava, el renyava, l'ensibornava; en fi, més d'una vegada renegava i tot (que així és la naturalesa humana, fins i tot la del més innocent); però, això sí, sempre es penedia d'aquests excessos. I el bàrbiton també tenia una llengua pròpia, també hi prenia part, i quan es posava a renyar el músic hi tenia les de guanyar. Era un noble exemplar, aquest violí! Tirolès, obra impecable de l'il·lustre Steiner. La seva gran antiguitat tenia quelcom de misteriós. Quantes mans, ara convertides en pols, n'havien despertat les cordes abans d'esdevenir l'amic i el geni tutelar de Gaetano Pisani! Fins i tot l'estoig era venerable, amb unes pintures bellíssimes, es deia que pintades per Caracci. Un col·leccionista anglès havia ofert més diners per l'estoig que els que Pisani havia guanyat mai amb el violí. Però Pisani, que personalment es conformava amb una cabana, estava orgullós de tenir un palau per al bàrbiton. El bàrbiton era el seu fill gran! No era l'únic; tenia una altra filla, i ja és hora que en parlem.

¿Com t'haig de descriure, Viola? Certament, la música tenia alguna cosa a dir respecte a l'adveniment d'aquesta jove desconeguda. Perquè tant en l'exterior com en el caràcter li hauríeu trobat un aire que recordava la naturalesa de l'esperit singular i

incorpori que nit rere nit plana pels mars estelats com un follet alat que juguineja... Era bella, però d'una bellesa del tot singular, una harmònica combinació de qualitats oposades. Els cabells, d'un or més pur i lluminós del que es pot veure fins i tot al nord, però els ulls, negríssims i lluents, tendres i seductors, amb una esplendor més que italiana, gairebé oriental. El cutis, exquisidament clar, però mai igual; tan aviat radiant com pàl·lid. I com el cutis, també canviava l'expressió: de la tristesa a l'alegria més absolutes.

Em sap greu de dir que aquell matrimoni singular no s'havia preocupat gaire de donar a la seva filla allò que entenem per instrucció. D'una banda, cap dels dos no tenia gaires coneixements per impartir i, de l'altra, la instrucció no estava aleshores tan de moda com ara. Però l'atzar o la naturalesa van determinar favorablement la infància de Viola. No cal dir que va aprendre la llengua de la seva mare juntament amb la del seu pare. I aviat va aprendre a llegir i a escriure, i la seva mare, que per cert era catòlica, li va ensenyar les oracions ben d'hora. Però, en contrast amb aquestes adquisicions, els estranys hàbits de Pisani i l'atenció i la vigilància permanents que necessitava de la seva muller sovint deixaven la nena sola amb una dida vella, que sens dubte se l'estimava molt, però que de cap manera estava preparada per a donar-li una formació adequada. Madò Gionetta era italiana i napolitana de cap a peus. De jove havia estat tota amor, i de gran, tota superstició. Era xerraire, extremera; una xafarot. Unes vegades no parava d'explicar a la nena històries de cavallers i de prínceps als seus peus, i altres vegades li glaçava la sang amb rondalles i llegendes, potser tan velles com les faules de Grècia i d'Etrúria, de dimonis i de vampirs, de les danses al voltant del gran noguer de Benevent i de l'encanteri del mal d'ull. A poc a poc, tot plegat contribuïa a envoltar la imaginació de Viola d'un

món de fantasia que ni els anys ni un pensament més madur no serien capaços de dissipar. I tot plegat la feia especialment sensible, amb una mena d'alegria morbosa, a la música del seu pare. Aquella tensió visionària, sempre maldant per traduir amb sons salvatges i inarticulats la llengua d'éssers sobrenaturals, l'havia agombolada des de la infància. Hauríeu dit que la música li omplia el cap: associacions, records, sensacions de plaer o de dolor, tot es barrejava inexplicablement amb aquells compassos que adés la delectaven adés la terroritzaven, que l'esperaven quan obria els ulls a la llum del sol i quan es despertava tremolant al seu llit solitari enmig de la fosca de la nit. Les llegendes i les rondalles de Gionetta només servien per a fer-li entendre més bé el significat d'aquelles melodies misterioses; li proporcionaven lletra per a la música. Era natural que la filla d'un pare així manifestés aviat un cert gust pel seu art. Però aquest gust es va revelar per mitjà de la veu i l'oïda. Encara era una criatura que ja cantava divinament. Un cardenal important, important tant en els afers d'Estat com en l'àmbit del conservatori, va sentir parlar dels seus dots i la va enviar a buscar. Des d'aquell moment es va decidir el seu destí: seria la futura glòria de Nàpols, la *prima donna* de San Carlo. El cardenal va mantenir el propòsit de veure complertes les seves prediccions i la va fer anar amb els mestres de més renom. Per inspirar-li les ganes d'emulació, sa eminència la va convidar una nit a la seva llotja: veure la representació serviria d'alguna cosa, i encara més sentir la pluja d'aplaudiments que rebien les vistoses *signore*, sobre les quals havia de triomfar més endavant. Oh, de quina manera més gloriosa se li presentava la vida de teatre, aquell món màgic de música i de cant! Veia que era l'únic món que encaixava amb els seus estranys pensaments infantils. Li semblava com si, abandonada fins aleshores en una costa estranya, l'haguessin portada a la fi a veure els contorns i a sentir

la llengua de la seva terra natal. Un entusiasme bell i autèntic, augmentat per la promesa del geni. Minyó o adult, no seràs mai un poeta si no has sentit l'ideal, la fantasia, l'illa de Calipso que se't va obrir la primera vegada que es va aixecar el teló i va irrompre el món de la poesia sobre el món de la prosa!

La iniciació ja estava en marxa. Ara havia de llegir, d'estudiar, de descriure amb un gest, una mirada, les passions que havia de materialitzar a l'escenari; perilloses lliçons per a alguns, però no per al pur entusiasme que neix de l'art. En una recta concepció de l'art, aquest és un mirall que, només si no s'entela, reflecteix fidelment allò que se li posa davant. Viola copsava la naturalesa i la veritat intuïtivament. Els seus recitals s'omplien de força instintiva, la seva veu feia plorar el cor o l'inflamava de ràbia generosa. Però això sorgia de la invariable identificació del geni amb tot allò que sent o pateix o ambiciona. No es tractava de precocitat femenina que compregués l'amor o la gelosia que expressaven els mots; el seu art era un d'aquests estranys secrets que els psicòlegs ens poden revelar, si volen, i explicar-nos per què la mentalitat més simple i el cor més pur d'un infant són sovint tan capaços de distingir, en les històries que els contem i en les cançons que els cantem, les diferències entre l'art autèntic i el fals, la passió i la xerrameca, Homer i Racine, i de repetir, amb cors que encara no han experimentat allò que diuen, els accents melodiosos del *pathos* natural. A part dels seus estudis, Viola era una noia senzilla, afectuosa, encara que bastant feta a la seva; no pel caràcter, que era agradable i dòcil, sinó per l'humor, que, com he insinuat abans, canviava de la tristesa a l'alegria i de l'alegria a la tristesa sense causa aparent. Si alguna causa hi havia, potser en trobaríem l'origen en les influències misterioses i primerenques a què m'he referit quan intentava explicar l'efecte produït sobre la seva imaginació per aquell devessall de notes que l'havia envoltada constantment; perquè

s'ha observat que els qui són molt sensibles als efectes de la música són sovint perseguits, en les situacions de la vida més corrents, per fragments i tonades que els tenen com embriuats. La música, així que l'ànima li obre les portes, es converteix també en una mena d'esperit que no mor mai. Vaga inquieta per les estances i les galeries de la memòria i sovint es torna a fer sentir tan clara i viva com la primera vegada que va fer vibrar l'aire. De vegades, doncs, aquests fantasmes melodosos poblaven la seva fantasia: si eren alegres, per dibuixar-li un somriure als clotets de les galtes; si eren tristos, per enfosquir-li el front i, fent-li perdre l'alegria infantil, deixar-la capficada en un racó.

Amb raó, doncs, en un sentit simbòlic, aquesta agraciada criatura, de figura tan gràcil, de bellesa tan harmoniosa, de maneres de ser i de pensar tan poc corrents, amb raó, dic, podia ser considerada filla no tant del músic com de la música; un ésser a qui el destí semblava reservar alguna cosa especial, no ben bé d'aquest món, sinó de la dimensió novel·lesca que, si es tenen ulls per a veure-la i cors per a sentir-la, acompanya la vida real, de torrent en torrent, fins al fosc oceà.

Per això no era estrany que Viola, des de la infància i encara més en la dolça gravetat de la joventut virginal, imaginés un futur, de pena o d'alegria, però sempre d'acord amb les històries i els somnis que ocupaven l'atmosfera que respirava. Amb freqüència s'obria pas entre els matolls que cobrien la gruta de Possillipo, l'obra magna dels antics cimmericis, i, asseguda al costat de la tomba encantada de Virgili, es lliurava a aquelles visions d'una vaguetat tan subtil que cap poesia no pot encarnar ni definir, perquè no hi ha poeta que pugui superar el cor d'una joventut somiadora. Allí, a tocar del llindar sobre el qual penjava el fullam de les parres, de cara a un mar blau fosc sense onades, seia un migdia de tardor o un capvespre d'estiu i feia castells en l'aire.